

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЇ ТА СЛОВОТВОРУ

Василь Грещук

ORCID: 0000-0002-7011-3911

Валентина Грещук

ORCID: 0000-0001-5702-6824

УДК 811.161.2'373.611:81-112/119

DOI: 10.31558/1815-3070.2023.46.1

ДЕРИВАТОЛОГІЙНА КОНЦЕПЦІЯ ПРОФЕСОРА П. І. БІЛОУСЕНКА

У статті розглянуто дериватологічну концепцію історичного розвитку мови. Встановлено її засадничі положення – історизм та системність. Системоутворювальною одиницею у дослідженнях еволюції словотвірної системи залишається словотвірний тип, але методика опису емпіричного матеріалу зміщується на дериваційний формант як маркер лексико-словотвірних значень. З'ясовано дериватологічні інновації ученого щодо співвідношення етимологічного та словотвірного аналізів одиниць в історичному словотворі, множинності мотивацій в історичному словотворенні, чинника діалектної диференціації мови за історичного підходу до творення нових слів.

Ключові слова: *дериватологічна концепція, історичний словотвір, Білоусенко П. І., словотворчий формант, словотвірний тип, дериват, етимологічний аналіз, система словотвору.*

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Історія українського мовознавства неможлива без наукового осмислення напрацювань у ділянці вчення про словотвір, яке з середини минулого століття виокремилася у самостійну галузь лінгвістичних дисциплін. Помітний слід у розбудову української дериватології, зокрема історичної, залишив професор П. І. Білоусенко, який нещодавно відійшов у засвіти. Актуальність дослідження дериватологічної концепції вченого зумовлена необхідністю охарактеризувати його погляди на природу, особливості й специфіку історичної еволюції словотвірної системи української мови та внесок у розвиток сучасної історичної дериватології, виявити інновації в підходах до науково-лінгвістичної інтерпретації явищ історичного словотвору.

Аналіз досліджень проблеми. Зазначена проблема ще не була предметом спеціального лінгвістичного дослідження. Є тільки передмова до збірника наукових праць, присвячених 70-річчю від дня народження професора П. І. Білоусенка, у якій у найзагальніших рисах охарактеризовано науковий доробок ученого, і в ній, зокрема, зазначено: «Проте у вітчизняному та східнослов'янському мовознавстві професор П. І. Білоусенко відомий передусім як провідний фахівець у галузі історичної дериватології. З позицій функціональної лінгвістики він працює над створенням цілісної картини динаміки словотвірної системи українського іменника. Виразною особливістю його студій є залучення широкого кола різних за стилем і жанром пам'яток української мови, у тому числі й рукописних, що не лише доповнює розвідки попередників, а й дозволяє заповнити «білі плями» в дотеперішніх описах розвитку окремих формантів та цілих словотвірних систем.

Це уможливило по-новому оцінити динаміку українського словотворення як системи, що функціонує, у контексті історії всієї системи й структури мови» [Ліпич, Меркулова, Семенюк, Стівбур 2018, с.7].

Мета і завдання. У статті ставиться за мету проаналізувати основні положення дериватологічної концепції професора П. І. Білоусенка. Для її досягнення необхідно розв'язати такі **завдання**:

- простудіювати праці вченого, присвячені вивченню словотвору в українській мові і виявити систему його поглядів на мету й завдання дослідження українського словотворення;

- визначити і описати засадничі положення дериватологічної концепції дослідника;

- окреслити інновації у системі поглядів ученого щодо дослідження українського словотворення в його історичному розвитку;

- простежити верифікацію дериватологічної концепції ученого в конкретних дослідженнях історії українського словотвору.

Сформульовані завдання зреалізовано завдяки описовому **методу**.

Наукова **новизна** здійсненого дослідження виявляється в тому, що це перша інтерпретація дериватологічної концепції історичного словотворення в українській мові професора П. І. Білоусенка.

Отримані результати вивчення системи поглядів дослідника історичного словотвору доповнюють сучасну дериватологію теоретико-методологічними питаннями щодо динаміки українського словотворення як функціональної системи. Практична цінність нашого дослідження визначається можливістю використання його у порівняльних дослідженнях словотвору слов'янських мов та в лінгводидактиці під час вивчення словотвору та історичної граматики української мови.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування результатів дослідження.

В історію українського мовознавства П. І. Білоусенко увійшов передовсім як глибокий знавець і дослідник історії словотвору української мови, автор оригінальної школи історичної дериватології, праці якого разом із здобутком його учнів, є помітним внеском у розбудову сучасного вчення про словотвір. Потяг до наукового осмислення слова в різних його виявах зародився ще в студента Запорізького педінституту, де П. І. Білоусенко навчався на філологічному факультеті, а закоханість у еволюцію українського словотворення мовознавець перейняв у відомого історика мови професора С. П. Самійленка, який на той час очолював кафедру української мови.

Контури майбутньої концепції дослідження українського словотвору П. І. Білоусенка окреслені ще в кандидатській дисертації «Історія і особливості творення прислівників часу», яку він достроково захистив ще в 1983 р. На той час в мовознавстві, у тому числі й в українському, панівним був синхронійний підхід до словотвору, і вже обраний діакронійний вимір системи словотвору українських темпоральних прислівників підкреслював актуальність та важливість таких студій. Основні засадничі положення своєї дериватологічної концепції учений сформував і зреалізував у своїй докторській дисертації «Історія суфіксальної системи

українського іменника (назви осіб чоловічого роду)», яку успішно захистив в Інституті української мови НАН України в 1994 році. Із певними доповненнями ці положення висвітлено також у проєкті фундаментальної праці з історії українського словотвору, підготовленому у співавторстві з В. В. Німчуком [Білоусенко, Німчук. 2013].

У 90-ті роки минулого століття вчення про словотвір уже виділилося в окрему галузь мовознавчої науки зі своїм специфічним об'єктом дослідження та системою наукових понять і термінів, властивими їй. Вузловою системоутворювальною одиницею у словотворі стає словотвірний тип як комплексне утворення, якому властива спільність трьох компонентів – дериваційного форманта, словотвірного значення й частиномовної належності твірної основи. При цьому І. І. Ковалик, один із основоположників дериватології, що обґрунтував саме таке трактування словотвірного типу, запропонував використовувати його у синхронійних, діахронійних та порівняльно-історичних дослідженнях лексичної деривації. П. І. Білоусенко, приймаючи в цілому ідею про системоутворювальну функцію словотвірного типу, пропонує внести корективи в методологію історичного вивчення словотвору, які зводяться до того, що «словотвірні типи конкретизуються до рівня лексико-словотвірних за рахунок конкретизації словотвірного значення на лексико-словотвірному рівні з урахуванням тематичної класифікації лексики [Білоусенко 1993, с. 10]. Системність та історизм залишаються засадничими положеннями концепції вченого, однак методика опису емпірійного матеріалу зміщується на дериваційний формант як маркер лексико-словотвірних значень. «Лексико-словотвірне значення, зазначав він, – визначається як реалізація власне словотвірного значення на рівні семантичної теми більшого або меншого ступеня узагальнення, що зв'язує тематичну і словотвірну семантику» [Там само, с. 11]. Схема дериватологічного аналізу емпірійного матеріалу вибудовується як динаміка семантичної еволюції дериватів, об'єднаних спільним словотвірним формантом, від праслов'янської мови до сучасності.

Реалізація дериватологічної концепції історичного словотвору П. І. Білоусенка ґрунтується на детальному опрацюванні покрокової процедури аналізу й опису конкретного історичного матеріалу. Реконструкція системи дериватів у праслов'янській мові здійснюється на основі даних етимологічних словників та результатів спеціальних історико-лінгвістичних студій. Емпірійний матеріал у рамках словотвірних типів розподіляється за окремими лексико-словотвірними значеннями, які репрезентує дериваційний формант. Якщо дозволяє конкретний матеріал, у виявлених групах встановлюються ієрархічно підпорядковані дрібніші лексико-словотвірні підгрупи похідних, які за семантикою наближаються до узагальнених лексичних значень. За такою ж схемою аналізується розвиток українського словотворення, наслідки якого зафіксовано в писемних джерелах від XI ст. до XXI ст. В описах лексичної деривації на всіх синхронних зрізах послідовно розглядаються деривати з мутаційним, модифікаційним, транспозиційним словотвірними значеннями.

Подальша класифікація дериватів і їх характеристика у межах лексико-словотвірних підгруп здійснюється за частиномовною належністю твірних слів, одного з трьох параметрів словотвірного типу. Для прикладу, дериватологійний аналіз і опис дериватів із суфіксом -ина в історичній перспективі має таку структуру: А. *Номен живої природи*, серед яких виділено назви осіб, назви тварин, назви рослин. Б. *Назви неживої природи*. Тут охарактеризовано іменники з мутаційними словотвірними значеннями, до яких віднесено: локативні найменування, інструментальні найменування, назви речовин, матеріалів, найменування шкіри тварин та одягу зі шкіри, найменування одягу та його деталей, взуття, оздоб, постільних речей і т. ін., назви м'ясива, найменування продуктів харчування, страв, напоїв, соматичні назви, найменування споруд, пристроїв та їх елементів (деталей), назви податків, мит, поборів, назви запахів, назви хвороб, назви спадків, інші назви. Другу групу становлять іменники з модифікаційними словотвірними значеннями, такі, як деривати зі значенням одиничності, іменники з демінутивним значенням, іменники зі значенням подібності, аугментативи, пейоративи, іменники з розмовним значенням, іменники з адаптованими фіналями запозичених слів, інші модифікації. Опис дериватів із суфіксом -ина завершують іменники з транспозиційними словотвірними значеннями, зокрема абстрактні назви параметричних ознак, кольорів, станів природи, суспільства, проміжків часу, іменники зі значенням опредметненої дії [Білоусенко, Німчук 2009].

Багато з окреслених лексико-словотвірних значень деталізуються у підпорядкованих їм субпідрядних значеннях. Так, у межах локативних іменникових дериватів почергово аналізуються й описуються спочатку *мутаційні відприкметникові похідні*, згруповані в найменування місцин за їхнім відношенням до флори і фауни, локативні назви за їх місцезнаходженням, найменування гідрооб'єктів за характерною ознакою води (кольором, смаком, температурою), найменування місцин за їхнім розміром, конфігурацією, найменування місцин за наявністю чи відсутністю на них рослинності, щільності заповнення території рослинністю або чимось ін., найменування місцин за назвою колишніх об'єктів, які були на цьому місці, найменування місць за характером їхньої поверхні (грунту чи водяного плеса), *nomina loci* за іншими ознаками, а також деривати, що позначають вмістилища, споруди тощо. Серед *мутаційних віддієслівних* утворень виокремлено назви місць, що виникли в результаті дії та гідроніми з апелятивною основою, а серед *відіменникових* – найменування місцин за характерними об'єктами, які на них розташовані, назви місцин за рослинами, що на них ростуть, локативні іменування за їх певним зв'язком із тваринами, локативи за місцем їхнього розташування, назви місцин за особливостями ґрунту (поверхні чи дна водойми), локативні іменування, пов'язані з обробітком землі, найменування локативів за їхньою конфігурацією, найменування місця, на якому раніше було те, що названо мотивувальним словом, або яке знаходиться біля того чи на тому, що назване мотивувальним словом, локативи, пов'язані з іменем особи (власником, працівником і т. ін.), назви приміщень, найменування вмістилищ. Предметом аналізу стали й

поодинокі відчислівникові деривати з локативним значенням [Білоусенко, Німчук 2009].

Опрацьована й апробована методика аналізу й опису словотвірних типів із деталізацією їх до рівня лексико-словотвірних у динаміці дає змогу змоделювати еволюцію в історичній перспективі системи словотвору в усій її багатогранності й різноаспектності від найдавніших часів до сучасності. Установлення словотвірних значень дериватів в історичних дослідженнях словотвору з одночасним послідовним урахуванням характеру семантики твірних слів дає змогу поєднати семасіологічний та ономасіологічний підходи до вивчення лексичної деривації, що підсилює об'єктивність одержаних результатів. Евристичність такої методики визначається реалізацією динамічного аспекту вивчення історичного словотвору не лише в цілому, а й на кожному синхронному зрізі та можливістю простежувати найменші зміни в роботі словотворчого механізму мови, виявляти тенденції та закономірності розвитку тих чи інших дериваційних явищ.

Словотвірний аналіз історичного матеріалу не завжди розмежовують із етимологічним вивченням слова, деякі мовознавці вважають, що дослідження історії словотвору є дослідженням етимології слів. Однак, як справедливо зауважив свого часу І. Ковалик: «Очевидно, що між етимологією і історією словотвору є багато спільного, але в цілому ототожнювати ці дві різні галузі мовознавства ніяк не можна. Вони різняться між собою передусім безпосереднім об'єктом дослідження. Найменшою величиною для дослідження історії словотворчої будови мови повинен бути словотворчий тип, який реалізується в тих чи інших конкретних однотипних словах. Об'єктивною величиною для етимології є історія кожного конкретного слова, дарма, що тут у процесі аналізу притягають цілу низку етимологічно споріднених слів» [І. Ковалик 2007, с. 134]. П. І. Білоусенко чітко розмежовує етимологічний і словотвірний аналізи, але в історичних дослідженнях словотвірної системи мови вважає за можливе послуговуватись і одним, і другим залежно від специфіки емпіричного матеріалу. «Етимологічний матеріал, – писав він, – варто включати як рівноправний, коли аналізуються деривати праслов'янського періоду. З огляду на те, що словотвірна співвіднесеність між мотивувальними й мотивованими основами може змінюватися, етимологічний матеріал варто виключати зі словотвірного аналізу похідних основ писемного періоду розвитку української мови, принаймні в сумнівних випадках слід зазначати міру ймовірності формально-семантичних зв'язків між твірними й похідними» [Білоусенко 2013, с. 19].

Виявити динаміку системи словотвору в історичній перспективі від часів праслов'янщини дає змогу її порівняння на різних синхронійних зрізах із встановленням пластів дериватів, абсорбованих із попереднього етапу розвитку мови, і дериваційних інновацій, при цьому «відносна стабільність мовних фактів у певний історичний період осмислюється як етап у постійному розвитку мови» [Білоусенко, Німчук 2013, с. 18]. На думку дослідника, окремими синхронними зрізами, достатніми для інтерпретації історії українського словотвору, є праслов'янська мова (до VII ст.), руськоукраїнська мова Київської Русі (до

XIII ст.), староукраїнська мова (XIV–XVIII ст.), нова українська мова (кін. XVIII–XXI ст.). Дослідницькі технології, що використовуються для характеристики систем словотвору на кожному синхронному зрізі, зокрема визначення словотвірної похідності дериватів, встановлення словотвірних значень, наявність множинних мотивацій тощо, «як правило, традиційно переносяться з царини словотвору сучасної мови, адже дослідження з історичного словотвору здебільшого йде у фарватері вивчення словотвору сучасної української мови» [Білоусенко, Німчук 2013, с. 17].

Заслужують на увагу міркування П. І. Білоусенка про множинність мотивацій у словотворенні: «Однак безсумнівно і те, що творення ряду слів уявляється носіями мови по-різному, множинні мотиваційні зв'язки – це не лише різне бачення різними індивідами словотвірних відношень. Невизначеність (багатоаспектність) у встановленні мотивувальної основи притаманна часто і для однієї людини. Тобто множинність мотивацій – це явище, яке постійно супроводжує словотвірний процес» [Білоусенко 1993, с. 18]. У зв'язку з зазначеним у дериватологійній дилемі «як зроблені слова» чи «як робляться слова», яка відбиває статичний або динамічний аспекти словотвірного аналізу, вчений вважає за необхідне ввести ще додатковий вимір словотвірної мотивації – «як уявляються сконструйованими слова», а щодо історичного словотвору – «як уявлялися для тогочасних носіїв мови сконструйованими слова». «Окремі дериваційні процеси, словотвірна структура слів, мотиваційні відношення, – писав він, – уявляються (уявлялися) частиною носіїв мови не такими, якими вони були в реальності. Та права на творення нових слів у всіх однакові, і ці “неправильні” уявлення спрацьовували при творенні нових дериватів. Принаймні на цьому побудовано спосіб творення, коли за морфолого-синтаксичними зразками (моделями) творилися прислівники дериваційним (морфологічним) способом» [Білоусенко, Німчук 2013, с. 27].

Учений справедливо підкреслював, що виявленню й характеристиці історичного розвитку словотвірної системи має передувати попереднє встановлення й опис повної номенклатури словотворчих формантів, що, своєю чергою, породжує також проблему розмежування передовсім окремих суфіксів і варіантів суфіксів, які постали «внаслідок ускладнення первинних суфіксів за рахунок частини твірних основ у результаті зміни структурно-семантичної співвіднесеності твірних і похідних одиниць» [Білоусенко 2020, с. 6].

Основа їх розмежування дослідник вбачає у ретельному зіставному аналізі словотвірних і лексико-словотвірних типів досліджуваних словотвірних одиниць [Там само]. Відмінності різних формантів у процесі їх історичного розвитку виявляється з огляду на їх *функційний обсяг* (здатність до творення слів з мутаційними, модифікаційними й транспозиційними словотвірними значеннями), *семантичну орієнтацію* суфіксів (тобто спрямованість на деривацію певних тематичних груп і підгруп лексики), на *словотвірні зв'язки* з прикметниковими, дієслівними чи субстантивними основами, на стильову маркованість утворених дериватів [Білоусенко, Німчук 2002, с. 4].

Важко уявити історію українського словотвору без такого важливого чинника, як діалектна диференціація мови. П. І. Білоусенко звертає увагу на те, що змодельовані в сучасних дослідженнях дериваційні системи подаються як певні абстракції, близькі до дійсності. Лінгвістична релевантність таких дериватологічних абстракцій ґрунтується на заміні територіяльного (діалектного) варіювання на системне варіювання, вважає дослідник, водночас справедливо зауважуючи, що «питання про те, чи належить досліджувана словотвірна структура до діалектної (розмовної) мови або до літературної – це питання не системи, а норми» [Білоусенко, Німчук 2013, с. 25]. Створення історичного діалектного словотвору ще тільки розпочинається. Одним із напрямків його розвитку буде виявлення специфіки використання спільного фонду словотвірних формантів у різних мовно-територіяльних утвореннях [Білоусенко 1993, с. 13].

Успіх науково-лінгвістичного осмислення історії словотвору значною мірою зумовлено його джерельною базою. П. І. Білоусенко у своїх студіях багато уваги приділяє джерельній базі як запоруці об'єктивності висловлюваних положень, висновків і узагальнень та верифікатору здобутих результатів. Корпус джерельної бази становлять словотвірні явища, одиниці, почерпнуті з різних за жанрами і стилями писемних пам'яток XI–XXI ст. Його формують реєстри історичних словників, у яких лексикографічно опрацьовано лексику зазначеного періоду функціонування української мови, матеріали етимологічних, діалектних, тлумачних, перекладних та ін. словників, мовознавчі праці з української мови, фольклорні та літературні тексти. «Деривати для опису словотвірної підсистеми іменника праслов'янського періоду, – зазначав дослідник, – добиратимуться зі словників праслов'янської мови, етимологічних словників слов'янських мов, розвідок різних авторів, присвячених загальним описам праслов'янської мови та її окремих фрагментів» [Білоусенко, Німчук 2013, с. 49]. Учений подає перелік понад 340 джерел як зразок корпусу, залишивши його відкритим до поновлення.

Предметом словотвірного аналізу в дериватологічних розвідках зазвичай є апелятивна лексика, особливо якщо йдеться про синхронійні дослідження. Дериватологічна концепція П. І. Білоусенка зорієнтована на комплексне вивчення еволюції словотвірної системи, оскільки предметом словотвірного аналізу є, поряд із апелятивною, пропріальна лексика.

Дериватологічні ідеї П. І. Білоусенка втілені не лише у його працях, а й у дисертаціях і спільних наукових проєктах його учнів. Окрім згаданої вже монографії за його докторською дисертацією, варто тут ще назвати фундаментальні монографії, у співавторстві із видатним істориком мови, своїм науковим консультантом В. В. Німчуком або одноосібні, присвячені історії окремих словотвірних формантів в українській мові, зокрема: П. І. Білоусенко, В. В. Німчук «Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця)» (2002), П. І. Білоусенко, В. В. Німчук «Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина)» (2009), П. І. Білоусенко «Нариси з історії українського словотворення (суфікс -чина / -щина)» (2020), а також колективну монографію П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова та ін. «Нариси з історії українського словотворення

(іменникові конфікси)» (2010), підготовлену учнями професора за його безпосередньої участі.

Таким чином, дериватологічна концепція П. І. Білоусенка та її реалізація у практиці вивчення історії українського словотворення – помітний унесок у розбудову історичної дериватології в українському мовознавстві. Дотеперішні студії українського історичного словотвору доповнено низкою теоретичних положень та практичних рекомендацій, які стосуються методики дослідження еволюції словотвірної системи в цілому та її часткових підсистем, взаємозв'язків і взаємозумовленостей діахронійного та синхронійного аспектів у вивченні лексичної деривації, системоутворювальних одиниць в історичному словотворі, сутності словотвірних мотивацій крізь призму діахронної оптики, місця етимологічного аналізу слів у словотвірному аналізі історичного матеріалу, чинника діалектної диференціації мови за історичного підходу до творення нових слів. Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаємо в аналізі дериватологічних концепцій історичного розвитку українського словотвору у працях інших дослідників.

Література

1. Білоусенко, П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ : КПДІ, 1993. 216 с.
[Bilousenko, P. I. Istoriya sufiksallynoyi systemy ukrayins'koho imennyka (nazvy osib cholovichoho rodu). Kyiv : KPDI, 1993. 216 s.]
2. Білоусенко, П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -чина / -щина). Київ – Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2020. 104 с.
[Bilousenko, P. I. Narisy z istoriyi ukrayins'koho slovotvorennya (sufiks chyna / -shchyna). Kyiv– Zaporizhzhya: TOV «LIPS» LTD, 2020. 104 s.]
3. Білоусенко, П. І., Іншакова, І. О., Качайло, К. А., Меркулова, О. В., Стовбур, Л. М. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси). Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. 480 с.
[Bilousenko, P. I., Inshakova, I. O., Kachaylo, K. A., Merkulova, O. V., Stovbur, L. M. Narisy z istoriyi ukrayins'koho slovotvorennya (sufiks -ytsya). Kyiv – Zaporizhzhya: ZDU, 2002. 206 s.]
4. Білоусенко, П. І., Німчук, В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця). Київ – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 206 с.
[Bilousenko, P. I., Nimchuk, V. V. Narisy z istoriyi ukrayins'koho slovotvorennya (sufiks -ytsya). Kyiv – Zaporizhzhya: ZDU, 2002. 206 s.]
5. Білоусенко, П. І., Німчук, В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина). Запоріжжя – Ялта – Київ: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2009. 252 с.
[Bilousenko, P. I., Nimchuk, V. V. Narisy z istoriyi ukrayins'koho slovotvorennya (sufiks -yna). Zaporizhzhya – Yalta – Kyiv: TOV «LIPS» LTD, 2009. 252 s.]
6. Білоусенко, П. І., Німчук, В. В. Історія української мови. Словотвір. Частина 1. Іменник (проспект). Запоріжжя – Київ : ЗНУ, 2013. 82 с.
[Bilousenko, P. I., Nimchuk, V. V. Istoriya ukrayins'koyi movy. Slovotvir. Chastyina 1. Imennyk (prospekt). Zaporizhzhya – Kyiv : ZNU, 2013. 82 s.]
7. Ковалик, І. І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / упорядник та автор передмови Василь Грещук. Івано-Франківськ – Львів: Місто НВ, 2007. 404 с.

[Kovalyk, I. I. Vchennya pro slovotvir. Vybrani pratsi / uporyadnyk ta avtor przedmovy Vasyl' Greshchuk. Ivano-Frankivs'k – L'viv: Misto NV, 2007. 404 s.]

8. Христіанінова, Раїса (ред.) «Людина. Майстер. Учитель» [В:] *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. Збірник наукових праць, присвячених 70-річчю від дня народження професора Петра Івановича Білоусенка*. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2018, 3–10.
[Khrystianinova, Raisa (red.) «Lyudyna. Mayster. Uchytel'» [V:] *Skhidnoslov'yans'ki movy v yikh istorychnomu rozvytku. Zbirnyk naukovykh prats', prysvyachenykh 70-richchyu vid dnya narodzhennya profesora Petra Ivanovycha Bilousenka*. Zaporizhzhya: TOV «LIPS» LTD, 2018, 3–10.]

THE DERIVATIONAL CONCEPT OF PROFESSOR P. I. BILOUSENKO

Vasyl Greshchuk

Department of Ukrainian Language of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Valentyna Greshchuk

Department of General and Germanic Linguistics of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Abstract

Background: The history of Ukrainian linguistics is impossible without a scientific understanding of developments in the field of word-form studies, which has been separated into a separate branch of linguistic disciplines since the middle of the last century. Professor P. I. Bilousenko, who recently passed away, left a noticeable mark on the development of Ukrainian derivation, particularly historical. The relevance of the study of the scientist's derivational concept is determined by the need to characterize his views on the nature, features and specifics of the historical evolution of the word-forming system of the Ukrainian language and his contribution to the development of modern historical derivational science, to identify innovations in approaches to the scientific-linguistic interpretation of the phenomena of historical word-formation.

Purpose: The article aims to analyze the main provisions of Professor P.I. Bilousenko's derivational concept of the historical development of the Ukrainian word-formation.

Results: The contours of the future concept of the Bilousenko's Ukrainian word-formation were outlined in the candidate's thesis "History and features of creation of adverbs of time" (1983). The scientist formulated and implemented the basic principles of his derivational concept in his doctoral dissertation "The History of the Suffix System of Ukrainian Nouns (Masculine Names)" (1994). With certain additions, these provisions are also highlighted in the project of a fundamental work on the history of Ukrainian vocabulary, prepared in co-authorship with V.V. Nimchuk (2013). P. I. Bilousenko, accepting the idea of the system-forming function of the word-formation type as a whole, proposes to make corrections in the methodology of the historical study of the word-formation. They relate to the specification of word-forming types to the lexical-word-forming level due to the detailing of the word-forming meaning at the lexical-word-forming level, taking into account the thematic classification of the vocabulary.

Systematicity and historicism remain the basic principles of the scientist's concept, however, the method of describing empirical material shifts to the derivational formant as a marker of lexical and word-forming meanings. The scheme of the derivational analysis of the empirical material is built as the dynamics of the semantic evolution of derivatives united by a common word-forming formant, from the Proto-Slavic language to modern times.

As a result of the study of the derivational concept of the historical development of the Bilousenko's word-formation, new approaches to the interpretation of the relationship between etymological and word-formation analyzes by scientists, the multiplicity of word-formation motivations in lexical derivation, the separateness and variability of word-formation forms, and the formation of a source base for research into the historical development of the word-formation system were discovered.

Discussion: Thus, the derivational concept of P. I. Bilousenko and its implementation in the practice of studying the history of Ukrainian word formation is a notable contribution to the development of historical derivational science in Ukrainian linguistics. Previous studies of the Ukrainian historical word-form have been supplemented with a number of theoretical provisions and practical recommendations concerning the methodology of researching the evolution of the word-formation system as a whole and its partial subsystems, interrelationships and mutual conditions of diachronic and synchronic aspects in the study of lexical derivation, system-forming units in the historical word-form, the essence of word-formation motivations through the prism of diachronic optics, the place of etymological analysis of words in the word-formation analysis of historical material, the factor of dialectal differentiation of the language under the historical approach to the creation of new words.

The prospects for further research of the problem can be seen in the analysis of the derivational concepts of the historical development of the Ukrainian word-form in the works of other researchers.

Keywords: derivational concept, historical word-form, P. I. Bilousenko, word-forming formant, word-forming type, derivative, etymological analysis, word-forming system.

Vitae

Vasyl Greshchuk is a doctor of philological sciences, a professor of the Department of Ukrainian Language at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific interests include derivation, dialectology, lexicography, and belletristic language.

Correspondence: vasyl.greshchuk@pnu.edu.ua

Valentyna Greshchuk is a candidate of philological sciences, associate professor of the Department of General and Germanic Linguistics at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. The circle of scientific interests is the issue of dialect vocabulary, dialectology, lexicography, the belletristic language.

Correspondence: valentyna.greshchuk@pnu.edu.ua

Надійшла до редакції 25 травня 2023 року
Рекомендована до друку 10 серпня 2023 року